

Ο Θεατής της Ανατολής (*Le Spectateur de l'Orient*) διαλέγεται με την Ευρώπη. Οι διακυμάνσεις μιας «εθνικής αφήγησης»

Αλκηστη Σοφού*

Το περιοδικό *Le Spectateur de l'Orient* ιδρύθηκε το 1853 από τους Κωνσταντίνο και Πέτρο Παπαρρηγόπουλο, Νικόλαο Δραγούμη, Ιωάννη Σούτσο, Αλέξανδρο Ραγκαβή, Γεώργιο Βασιλείου και Μάρκο Ρενιέρη. Μαζί τους συνεργάστηκε και ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Παρατηρείται επίσης μια περατότητα μεταξύ του *Spectateur de l'Orient* και της *Πανδώρας*. Άρθρα του Κωνσταντίνου ή του Πέτρου Παπαρρηγόπουλου που εκδίδονται στην *Πανδώρα* δημοσιεύονται αργότερα στον *Spectateur* μεταφρασμένα στα γαλλικά¹.

Το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε στις 26 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου 1853. Στο «σημείωμα της σύνταξης»² εκτίθενται ο λόγος της έκδοσης του περιοδικού και ο στόχος του: «Πιστεύουμε ότι είναι χρήσιμο τώρα περισσότερο από ποτέ να σπεύσουμε με τα λίγα μέσα που διαθέτουμε να δώσουμε στην Ευρώπη πληροφορίες όσο γίνεται πιο ειλικρινείς και πιο ακριβείς σχετικά με τις ιδέες, τα συναισθήματα, τα συμφέροντα, τις δυνάμεις και τις σχέσεις των πληθυσμών της Ανατολής.»

Τα άρθρα, τα οποία είναι ανώνυμα ή υπογράφονται με αρχικά³, είναι γραμμένα στα γαλλικά και όχι «στη γλώσσα που μιλούσαν άλλοτε οι θεοί» διότι οι συγγραφείς διαπίστωσαν ότι «η Ευρώπη προτίθεται να αγνοήσει την πραγματική αξία μιας φυλής της οποίας το μέλλον είναι άρρητα δεμένο με αυτό της Ανατολής (...) Ψάξαμε μια φωνή που θα είναι κατανοητή από τους ισχυρούς της γης, για να αναφωνήσουμε: *Απαλλάξτε την πατρίδα μας*⁴.»

Διατρέχουν τον διεθνή τύπο όπως τους *Times*, την *Morning Herald*, την βελγική εφημερίδα *Indépendance*, την *Journal des Débats*, τον *Moniteur*, την *Revue des Deux mondes*. Διαβάζουν επίσης τη σύγχρονή τους βιβλιογραφία που έχει σχέση με την Ελλάδα ή το Ανατολικό ζήτημα. Ενδεικτικά αναφέρω μερικούς τίτλους: *La Turquie et l'Europe* του Ami Boué, *Souvenirs contemporains d'histoire et de littérature* του Abel-François Villemain, *La Grèce et ses insurrections* του Edmond Taxier, *Histoire de la Turquie* του Lamartine, *Solutions de la Question de l'Orient* του Emile de Girardin. Με τη «φωνή» τους αυτή

* Αλκηστη Σοφού, Maître des Conférences, Université Paris-Sorbonne.

¹ Ενδεικτικά αναφέρω το άρθρο του Πέτρου Παπαρρηγόπουλου «Περί της κατά το έτος 1852 διαχείρισης της πολιτικής δικαιοσύνης εν Ελλάδι» το οποίο δημοσιεύεται στον *Spectateur de l'Orient* με τίτλο «Administration de la justice civile en Grèce pendant l'année 1852» (1854, 1-14). Για περισσότερες πληροφορίες για τη σχέση του *Spectateur* με την *Πανδώρα*, βλ. Σκοπετέα 1988, 280-284 και Βελουδής 1982, 66.

² *S.d'O.* 1853, 13-14.

³ Νικόλαος Δραγούμης: D., Αλέξανδρος Ραγκαβής: A., Μάρκος Ρενιέρης: R., Γεώργιος Βασιλείου: V., Σπυρίδων Ζαμπέλιος: S. και Κων/νος Παπαρρηγόπουλος: K. ή X.

⁴ *S.d'O.* 1853, 14.

ξιφουλκούν εναντίον δυσμενών απόψεων για την Ελλάδα και τους Έλληνες, «που θίγουν την εθνική υπερηφάνεια⁵».

Στα άρθρα του *Spectateur* ακολουθείται η μέθοδος που εφαρμόζει ο Παπαρρηγόπουλος στις μονογραφίες του. Προηγείται η παράθεση των πηγών και ενίοτε η συστηματική εξέτασή τους. Ακολουθεί η ερμηνεία των πηγών από τον αντίπαλο, τέλος δίνεται η δική τους ερμηνεία και γίνεται αναφορά ή επίκληση σε μαρτυρίες ή σε άλλα έργα προς επίρρωση των απόψεών τους. Γίνεται μία ανασκευή ώστε το άρθρο να μην έχει τη μορφή ενός πολεμικού φυλλαδίου ή ενός λιβελογραφήματος.

Ο *Θεατής της Ανατολής*, στα τρία χρόνια της κυκλοφορίας του, μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τον ιδεολογικό αναβρασμό στους κόλπους των λογίων απόρροια της κρίσης που συντάραξε την Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι συντάκτες των άρθρων έχουν επίγνωση ότι το κέλυφος του φιλλελληνισμού είναι άδειο. Επίσης έχουν αντιληφθεί ότι την αυγή του Κριμαϊκού πολέμου η Γαλλία αρχίζει να αμφισβητεί το διαμεσολαβητικό ρόλο της Ελλάδας στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης και ότι το ρόλο αυτό θα μπορούσε κάλλιστα να τον παίξει η Τουρκία. Και βεβαίως ότι η Ευρωπαϊκή Realpolitik είναι υπέρ της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως ανάχωμα στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας. Αυτής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του Τανζιμάτ που έχει «γοητεύσει» πολλούς.

Ο *Θεατής της Ανατολής*, θεωρώντας το Τανζιμάτ ως «γελοία χειραφέτησή⁶» επιδίδεται σε μια προσπάθεια ανασκευής της εικόνας της προόδου που δίνεται μέσα από τον ευρωπαϊκό Τύπο και από τα έργα ταξιδιωτών, συγγραφέων, επιστημόνων και βεβαίως διπλωματών. Σ'ένα άρθρο του ο Μάρκος Ρενιέρης επικρίνει τους επισκέπτες της Κωνσταντινούπολης οι οποίοι «περνούν 10 μέρες κοιτάζοντας εκστατικά τα υπέροχα μνημεία της, φεύγοντας παίρνουν μαζί τους τις πιο γλυκές αναμνήσεις» και όταν επιστρέψουν στην Ευρώπη γράφουν άρθρα για αυτό τον «επίπλαστο πολιτισμό» αποσιωπώντας την καταπίεση των χριστιανικών πληθυσμών και τη βαρβαρότητα των Τούρκων⁷». Βασικοί άξονες των άρθρων αυτών είναι η αντιπαράθεση Ελλήνων-Τούρκων, χριστιανών-μουσουλμάνων, προόδου-παρακμής.

Επηρεασμένοι πιθανότατα από τη φιλοσοφία της ιστορίας του Γεωργίου Κωζάκη-Τυπάλδου⁸ σύμφωνα με την οποία η εθνικότητα υφίσταται ως «κοινότητα θρησκείας, νόμων και ηθών» συγγράφουν μια σειρά άρθρων όπου τονίζεται η πρόοδος των Ελλήνων και των Ελλαδιτών καθώς και του μικρού ελληνικού κράτους, υπογραμμίζοντας τις θεσμικές αλλαγές

⁵ *S.d'O.* 1854, 76.

⁶ *S.d'O.*, 1853, 141.

⁷ *S.d'O.* 1853, 212-214.

⁸ Κωζάκης-Τυπάλδος 1839.

και μεταρρυθμίσεις, την ελευθερία του Τύπου, την ανεξιθρησκεία, την καταπολέμηση της ληστείας και την βελτίωση των υποδομών⁹.

Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Ραγκαβή και το άρθρο του με τίτλο: «Περί διαφόρων λύσεων του Ανατολικού Ζητήματος», στην Οθωμανική Αυτοκρατορία παρά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ μόνο «οι χριστιανικοί πληθυσμοί προόδευσαν διότι κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες έδειξαν την ενέργεια που είχαν και την πρόοδο για την οποία ήταν ικανοί. Αντίθετα, οι Τούρκοι έχουν τη μοίρα ενός λαού προορισμένου να καταστραφεί ολοσχερώς. Τα αίτια του κακού είναι πολλά. Τα κυριότερα όμως πρέπει να τα αναζητήσουμε στη θρησκεία τους.» Συνεχίζει σκιαγραφώντας ένα σκοτεινό πορτραίτο του μουσουλμάνου Τούρκου που είναι πολυγαμικός, συντηρεί χαρέμια, κάνει πολλά παιδιά των οποίων παραμελεί τη διαπαιδαγώγηση, επιδίδεται σε ακολασίες, και είναι φορέας σεξουαλικά μεταδιδόμενων νόσων. Και συνεχίζει: «Εκ φύσεως ράθυμος αποφεύγει τη δουλειά, μαθημένος να ζει από αρπαγές και βιαιοπραγίες, ο Τούρκος δεν είναι ούτε αγρότης, ούτε ναυτικός, ούτε έμπορος ούτε βιομήχανος. Είναι κατακτητής¹⁰».

Υιοθετείται η αντίληψη περί του «ιστορικού γίγνεσθαι» του Ιωάννη Φιλήμονος σύμφωνα με την οποία τα κίνητρα της ιστορικής εξέλιξης είναι τα ήθη¹¹. Η βελτίωση των ηθών των νεότερων Ελλήνων είχε ως αποτέλεσμα την ανάκτηση της ελευθερίας τους, ενώ η ηθική διαφθορά των Οθωμανών οδηγεί στον αφανισμό τους. Ο αρχόμενος ιστορισμός γίνεται ερμηνευτής της εξέλιξης των Ελλήνων.

Άλλα άρθρα με επιχειρήματα περισσότερο «επιστημονικά», ιστορικά και πολιτικά αναπαράγουν εμμέσως πλην σαφώς τα ίδια στερεότυπα, παραθέτοντας αποσπάσματα από τα έργα του John Russel, William Eaton, Felix Beaujour και άλλων.

Με τον πόλεμο της Κριμαίας το Ανατολικό ζήτημα εισέρχεται σε μία οξύτατη φάση. Ο Μάρκος Ρενιέρης στο άρθρο του «Ελληνικός δυισμός»¹² γράφει: «Το Ανατολικό ζήτημα στην παρούσα φάση του μπορεί να συνοψιστεί στην εξής ερώτηση: Μετά την παρακμή και τη αναμενόμενη διάλυση της Τουρκίας, οι χώρες οι οποίες θα ξεφύγουν από την Αυτοκρατορία του Κορανίου προορίζονται να δεχθούν τον λατινο-γερμανικό πολιτισμό ή τον σλαβικό πολιτισμό;» Και απαντά στο ερώτημα που θέτει: «Για να γίνει αυτό πρέπει οι χώρες αυτές να μην έχουν δικό τους πολιτισμό και να είναι *tabula rasa* πάνω στην οποία θα μπορεί να γράψει ο καθένας ό,τι θέλει». Θεωρώντας λοιπόν ότι η ερώτηση είναι εξαρχής λανθασμένη κλείνει

⁹ Ενδεικτικά αναφέρω το άρθρο του Πέτρου Παπαρρηγόπουλου «Administration de la justice civile en Grèce pendant l'année 1852 », 1854, 1-14 και του Μάρκου Ρενιέρη στη στήλη «Quinzaine politique », 1853, 326-334.

¹⁰ *S.d'O.*, 1853, 25-26.

¹¹ Φιλήμων, Ιωάννης 1859-1861, ιε'- λζ'.

¹² *S.d'O.* 1853, 32-46.

το άρθρο του γράφοντας: «Πιστεύουμε ότι η ελληνική λύση στο μεγάλο ζήτημα των ημερών μας είναι η μόνη που θα έχει διάρκεια και η ισορροπία του κόσμου δεν θα διαταραχθεί.»

Την περίοδο που εκδίδεται ο *Θεατής της Ανατολής* είναι ακόμα ασαφείς οι εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας. Ο ελληνικός εθνικισμός, όμως, κατανοεί με όρους αποκλειστικότητας αυτό το παιχνίδι του εκπολιτισμού της Ανατολής, διότι σύμφωνα με τον Μάρκο Ρενιέρη «η ελληνική φυλή είναι η κοιτίδα του μέλλοντος της Ανατολής όπως ήταν η μητέρα του δυτικού και του σλαβικού κόσμου¹³».

Η Μεγάλη ιδέα αντιμετωπίζει ανταγωνιστικά στη φανταστική κυριαρχία του Βυζαντίου όχι μόνο τη Μόσχα αλλά και το Παρίσι και το Λονδίνο.

Στις 26 Ιανουαρίου η εφημερίδα *Le journal des débats* δημοσιεύει στην πρώτη σελίδα ένα άρθρο που επικρίνει τις ερμηνείες και τις προτάσεις επίλυσης του Ανατολικού ζητήματος από τον *Spectateur de l'Orient*, χαρακτηρίζοντάς τες χιμαιρικές, υποστηρίζει θερμά τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Ρενιέρης απαντά άμεσα με ένα άρθρο που ο τίτλος του μετάφράζεται «Η αμηχανία της Δύσης» ή «Ο μπελάς της Δύσης»¹⁴. Υποστηρίζει ότι είναι αναγκαίο η Δύση να μην επιτρέψει η Οθωμανική Αυτοκρατορία να γίνει βορά στις ορέξεις της Ρωσίας. Αλλά και η Γαλλία και η Αγγλία θα έπρεπε να μην εμμένουν επιμένουν στη διατήρηση ενός κράτους βαρβάρων για να ικανοποιήσουν τις δικές τους οικονομικές βλέψεις και ορέξεις.

Στην περίοδο που μελετάμε ως εθνικό κέντρο νοείται η Κωνσταντινούπολη. Όσο όμως η Κωνσταντινούπολη παραμένει υπό Οθωμανική κατοχή τα όρια του ελληνικού κόσμου είναι ακόμα αδιευκρίνηστα.

Ο Αλέξανδρος Ραγκαβής στο δεύτερο μέρος του άρθρου με τίτλο «Διάφορες λύσεις του Ανατολικού ζητήματος»¹⁵ βλέπει ως πιθανή τη δημιουργία ενός ορθόδοξου ελληνόφωνου πολυπολιτισμικού βασιλείου που θα περικλείει τις ελληνικές και σλαβικές επαρχίες, τη Δακία και την Μικρά Ασία, όλες τις χώρες που εκτείνονται από τον Άλυ ποταμό έως το όρος Ταύρος, δηλαδή όλη την πρώην Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία, καθώς και τα εδάφη από την Ιλλυρία έως τον Προύθο και το οποίο θα υπόκειται στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης.

Ο Μάρκος Ρενιέρης υποστηρίζει ότι «το μεγάλο συμφέρον της Ευρώπης είναι να γίνει η Κωνσταντινούπολη η πρωτεύουσα μιας ισχυρής και πολιτισμένης αυτοκρατορίας. Και μόνο οι Έλληνες μπορούν να ιδρύσουν αυτή την Αυτοκρατορία¹⁶».

¹³ *S.d'O.* 1853, 35.

¹⁴ «L'embarras de l'Occident», *S.d'O.* 1854, 14-22.

¹⁵ *S.d'O.* 1853, 80-96.

¹⁶ *S.d'O.* 1853, 44.

Η Μεγάλη ιδέα, όπως διαμορφώνεται την περίοδο αυτή, ενσωματώνει επίσης την αυτοκρατορική διάσταση, διότι υπόσχεται τη σύνδεση με την Κωνσταντινούπολη και η βασιλεία είναι το ιδανικό πολιτικό σχήμα για τον απελευθερωτικό συμβολισμό. Ένα χρόνο μετά και ενώ μαίνεται ο Κριμαϊκός πόλεμος, ο Ρενιέρης αποσαφηνίζει το όραμά του για «μία βυζαντινή αυτοκρατορία η οποία θα έχει ήδη μια ιστορία και παραδόσεις, αυτές του Βυζαντίου που διακόπηκαν από τον Οθωμανό κατακτητή. Οι πληθυσμοί θα υπακούν με ενθουσιασμό ένα χριστιανό βασιλιά διάδοχο των Κομνηνών και των Παλαιολόγων. Η αυτοκρατορία αυτή θα συνδυάζει το ελληνικό και τη σλαβικό δαιμόνιο, την ενότητα και τη διαφορετικότητα. Αυτή η αυτοκρατορία φαίνεται τόσο ωραία, τόσο μεγάλη που αν και δεν έχει ακόμα δημιουργηθεί, διεγείρει ήδη την επιθυμία.¹⁷»

Ο *Spectateur de l'Orient* αρχίζει να εγγράφει με οργανωμένο τρόπο και το στοιχείο της ορθοδοξίας ως αναπόσπαστο της εθνικής ταυτότητας. Ο πόλος της Ορθοδοξίας στην επεκτατική-εκπολιτιστική αποστολή του Ελληνισμού είναι αδιαπραγμάτευτος διότι σύμφωνα με το άρθρο «Περί της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁸» συντάκτης του οποίου είναι ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, μόνο ο χριστιανισμός «φυτεύει στη συνείδηση των λαών το σπόρο της εξέλιξής τους και τους χειραφετεί απευθυνόμενος στην νοημοσύνη τους».

Οι συνεργάτες του *Spectateur de l'Orient* στα άρθρα τους εντάσσουν το Βυζάντιο ως ελλείποντα κρίκο που συνέδεε τη σύγχρονη Ελλάδα με την αρχαία, δεν διασφάλιζαν στην Ελλάδα μόνο την τόσο επιθυμητή πολιτισμική συνέχεια αλλά και την νομιμοποιούσαν ως σύγχρονο πολιτισμό, ως ευρωπαϊκό πολιτισμό. Με τον υπερτονισμό σε πολλά άρθρα τους των αγώνων του 1821 και της συμβολής των αγωνιστών αφομοιώνουν και το άμεσο ιστορικό παρελθόν. Το ελληνικό κράτος ως ιστορική και πολιτιστική μονάδα διεκδικεί τα δικαιώματά του. Παράλληλα όμως, η εθνική ιστορία ερμηνεύει την Μεγάλη Ιδέα ως το κίνημα για την ένωση όλων των ελληνόφωνων σ'ένα ελληνικό κράτος.

Βιβλιογραφία

Le Spectateur de l'Orient, vol. I-IV, Imprimerie de C. Nicolaidis de Philadelphie, 1853-1855
Βελουδής, Γιώργος: *Ο Jacob Phillip Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, 1982.

Κωζάκης-Τυπάλδος, Γεώργιος: *Φιλοσοφικόν δοκίμιον περί της προόδου και της πτώσεως της παλαιάς Ελλάδος*, παρά εκ της Τυπογραφίας Π. Μαντζαράκη, εν Αθήναις 1839.

Σκοπετέα, Έλλη: *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, 1988.

Φιλήμων, Ιωάννης: *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α-Δ, Τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά, Αθήναι, 1859-1861.

¹⁷ *S.d'O.* 1854, 21-22.

¹⁸ *S.d'O.* 1853, 143-159.